

БЕЗЛИЧНА РЕЧЕНИЦА У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ АНДРИЋА

Сажетак: У раду² се говори о једном типу простих реченица у језику *Травничке хронике* српског нобеловца Иве Андрића. То су реченице које у својој структури не отварају мјесто за граматички субјекат у номинативу, познатим у литератури као безличне или имперсоналне реченице. Циљ рада је да се да потпунији увид у то колико су те реченице присутне у овом великом Андрићевом роману и колика је разуђеност овога модела. То посебно зато што су новија истраживања показала да је безлична реченица карактеристична за савремени српски језик.

Кључне речи: српски језик, језик књижевног дела, синтакса, безличне реченице

Иво Андрић иде у ред најзначајнијих српских писаца двадесетог вијека. Статус великог српског писца обезбиједио је и прије добијања Нобелове награде за књижевност 1961. године. Ове године навршило се сто двадесет година од рођења Иве Андрића, па је и то разлог да се враћамо његовом књижевном дјелу. Узгред, није само подсјећање на годишњицу рођења разлог за везивање теме овог рада за велико дјело великог писца. Познато је колико је он држао до језика својих дјела. И то његово старање није било без резултата. Иво Андрић се убраја међу оне наше писце који су вуковски књижевни језик с краја 19. вијека подигли на још виши ниво изграђености. Да се подсетимо – још су писци генерације Лазе Лазаревића били подигли српски књижевни језик на виши ниво у односу на прве Вукове следбенике у другој половини 19. вијека. Андрић и његова генерација писаца и других интелектуалаца од почетка до треће деценије 20. вијека уздигли су тај језик на ниво изграђеног полифункционалног језика. Књижевни језик њиховог времена означава се у науци као *београдски стил*. Уочи Другог свјетског рата Александар Белић пише о београдском стилу и о заслугама писаца који су дошли са других подручја српског језика: „С друге стране, сви књижевници који са стране долазе, из ближих и даљих крајева, од Љубомира Ненадовића до Симе Матавуља, Јована Дучића, Ива Андрића и других, добијајући од Београда општи колорит, брзо постају учесници, каткад снажни, други пут врло танани и гипки, у изграђивању истог ткива књижевног језика“ (614). ...„Можда би се београдски

¹ sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178021: *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

стил могао још боље негативно окарактерисати: као недостатак укоченог и укалупљеног. Али, што је најважније и што треба нарочито истаћи, несумњив је факат да се та многостручност развитка, оличена у различитим стиливима београдским, држи општих линија које се огледају у Вукову књижевном језику. Све је као код Вука, па ипак друкчије. Али то 'друкчије' не иде на уштрб лепоте и правилности нашег општег књижевног језика, него се креће ка новим висинама и лепотама, које су се већ у заметку криле у Вукову књижевном језику" (615). Овај напредак у развоју књижевног језика посебно се огледао на плану синтаксе. Сад је реченица постала слободнија, гипкија – како је формулисао Павле Ивић.

Кад се има у виду речено, разумљиво је што књижевна дјела Иве Андрића представљају незаобилазан корпус при изучавању савременог српског језика – у цјелини и посебно његовог књижевноумјетничког стила. Не само да је незаобилазно Андрићево дјело, оно би само могло послужити као корпус за писање мале граматике српског језика. Тема овог рада, како се и види из наслова, јесте један тип реченице – безлична реченица. Безлична реченица у српском језику није добила монографски опис. А за савремени српски језик карактеристичан је овај модел просте реченице. У монографији *Српски језик на крају века* (20. века), писаној у оквиру општесловенског пројекта – *Савремене промене у словенским језицима*, истиче се да је за језик друге половине двадесетог вијека карактеристично и то да су безличне реченице честе (Станојчић, 1996: 133).

У овом раду анализирао сам обимну грађу из *Травничке хронике*. Са првих 100 страна извадио сам све примјере безличних реченица – преко 170 примјера. То говори о фреквенцији, али се не може рећи да су и толики број страна и толико примјера дали апсолутно тачну слику о употреби безличних реченица у *Травничкој хроници*. Зато сам из остатка дјела ексцерпирео још доста примјера. Може се рећи да је за *Травничку хронику* карактеристична честа употреба безличних реченица. И уз то, у овоме роману појављује се велики број модела безличних реченица. Ипак постоји једно *међутим*. У цијелом роману нисам наишао на примјере безличних реченица чија структура је условљена семантиком глагола у предикату. То су оне реченице које се у нашим граматикама обавезно наводе, а каже се да оне реферишу о различитим појавама у природи (*Грмело је, Свиће, Захладило је, Мирише* на девојке). Просто у овоме роману није се отворио простор за реченице овога типа. Зато има таквих реченица које се обично не биљеже у нашим граматикама.

У наставку рада представимо безличне реченице које се јављају у овоме Андрићевом роману. Па да пођемо од егзистенцијалних реченица, којим се саопштава информација о постојању односно непостојању некога или нечега. У српском језику је за имперсоналне егзистенцијалне реченице карактеристичан суплетивизам временске парадигме: у презенту се јавља облик глагола *имати*, у будућем времену *биће/неће бити*, у прошлом времену *било је/није било*, гдје је глагол *бити* пунозначан (према Ковачевић, 2005: 213), што је углавном већ одав-

но на неки начин констатовано и у нашој граматичкој и лингвистичкој литератури (о овом типу безличне реченице писали смо у посебном раду Танасић, 2007, са релативно потпуним списком литературе).³ Овдје бисмо само додали да се обично заборавља напоменути да се овакве реченице могу образовати и са предикатом у облику потенцијала, гдје се такође користи глагол *бити* и кад је овај глагол употријебљен у свом основном модалном значењу и кад се употребљава временски за исказивање неререференцијалне прошлости.

За илустрацију наводимо следеће примјере гдје се предикатом с глаголом *имати* исказује садашњост:

[1]

1. Са обе стране руше се брда стрмо и састају под оштрим углом у долини у којој једва *има* места за танку реку и друм поред ње (11).
2. Укратко, данас добра *нема* (13).
3. *Има* таквих људи који оделу и накиту тиме што га носе на себи додају нешто од сјаја и отмености (34).
4. Давна није сматрао за потребно да даље убеђује конзула, само је додао да је чаршија мирна и да вест о капиџибашиној напрасној смрти није изазвала неко нарочито узбуђење иако коментара *има* много (51).
5. Док земља цвате, увек поново и поново, и док *има* људи да тај феномен посматрају и уживају у њему, све је добро (356).
6. А Танасије је стално подстицао огањ ... не помишљајући да са друге стране Травника неки француски конзул гледа румен одсјај његове ватре, и не слутећи, у својој простоти, да на свету *има* конзула и живих људи којима се не спава (438).
7. Да, тај паша је знао каквих мрзовољних вечери и магловитих дана *има* у овом теснацу (432).
8. У инструкцијама које сам добио из Париза *нема* тога (86).
9. Па се опет тргну и враћају на посао при догорелим свећама и настављају да пишу своје извештаје у којима *нема* трага малопређашњих осећања ... (103).
10. У оваквој ноћи и на оваквом месту, где се свако спасава у својој илузији, *нема* веће среће ни лепшег заборавља (143).
11. Са чуђењем и очајем конзул је тада себи говорио да тврда школа Истока траје вечито и да у овим земљама *нема* краја изненађењима, као што *нема* праве мере, сталног суда ни трајне вредности у људским односима (204).
12. Он би се већ после неколико месеци ухватио у истој мисли: да лето доноси непријатности и да су летњи месеци (они у којима *нема* слова „р“) у сваком погледу опаснији од других (375).

³ Треба нагласити да се у оваквим безличним егзистенцијалним реченицама глаголски систем у српском језику не своди на три временска глаголска облика – перфекат, презент и футур први; примјери с другим облицима наводе су у раду Танасић, 2007.

Уочено је да уз глагол долази допуна у генитиву. Генитив се не може замијенити акузативом, а да реченица остане граматична и безлична – уп. примјер бр. 10: У оваквој ноћи и на оваквом месту ... нема *већу срећу ни лепшу илузију*. Само би увођење субјекта у номинативу учинило ову реченицу граматичном.

У *Травничкој хроници* подједнако се јављају и безличне егзистенцијалне реченице са глаголом *бити* у предикату, какве су следеће.

[2]

1. *Било их је младих и задриглих, без посла и одређена звања* (173).
2. *Било је ту и дрских уљеза и обичних дервиша-просјака* (173).
3. *Међу њима није било необичних личности које би се телесним и душевним особинама, добрим или рђавим, издвајале од осталих ...* (172).
4. *Тада за њега није било ничег ни тешког ни страшног у свету, ни нерешљивих питања ни опасних људи ни несавладивих тешкоћа* (176).
5. *Међутим, за овога младића и његове вршњаке ту није било, барем како је Давилу изгледало, ни муке ни загонетке ни разлога за жалбе и размишљања* (86).
6. *Ничег од оног непомичног османлијског достојанства ... није било на њему* (34).
7. *А у свему томе није било реда ни повезаности* (53).
8. *И сад је ево дошао, тачно и неумољиво, као педантно и недуховито привиђење, да му покаже да је добро предвидео, и да мира нема и неће га бити* (353).

Наведени примјери нам потврђују да се у овом Андрићевом роману и овај подтип егзистенцијалних безличних реченица јавља и реализује у складу с граматичким правилима српског стандардног језика. Посебност се огледа у детаљима, а у складу с пищевим потребама у изграђивању умјетничке слике свијета. Тако се, на примјер, уз ове глаголе често јавља више именица у генитиву, као што је у четвртном и петом примјеру. Више примјера са перфектом глагола *бити* осликава ситуацију у самом роману – реченице са овим глаголом у футуру првом су рјеђе.

Није ни у стандардном српском језику искључена могућност да се глагол *бити* јави и на плану садашњости у форми *је/није*, кад безлична реченица уз именицу у генитиву садржи и „количински прилог, број или именицу која изражава количину“ (Кордић, 2002: 152–153, в. и Корин, 1997: 50–51, Ковачевић, 2005: 214, са више примјера). Примјере таквих реченица пронашли смо и у *Травничкој хроници*:

[3]

1. *А како је мало људи који то увиђају и још мање који би могли и хтели да спрече!* (202).
2. *Па и сам хапс, на крају крајева, нека је благословен, само да није оног непријатног гвожђа на ногама и да нема сталне бриге да му се тамо у манастиру не укваре лекови ...* (241).

Није се тешко увјерити да се овдје глагол бити/јесам може замијенити глаголом имати без икаквих последица по садржај и структуру реченице. У другом примјеру у једној клаузи се и јавља глагол јесам, а у другој глагол имати. У погледу садржаја све је исто, и структура им је иста, обје су безличне, и обје имају допуну у генитиву. Овакав избор глагола у предикату има разлика само на нивоу стила.

У безличне егзистенцијалне реченице иду и оне с глаголом нестати (В. Стевановић, 1991; Пипер, 2005). Такве реченице се јављају и у Травничкој хроници, о чему свједоче следећи примјери.

[4]

1. Најпре је нестало дивљих погледа, покрета који показују како се ћа-фиру глава сече ... (28).
2. Давилу је изгледало да свих колебања и недоумица нестaje, да све у свету постаје измирено и јасно (64).
3. Нестало је ратова, видних криза и отворених сукоба, али је зато цео Конзулат заузет трговинским пословима ... (341).
4. Али се одмах после тога враћао својим мислима о томе шта ће и како ће бити кад нестане Цара и Царства и све се дуже задржавао код њих (442).
5. Тако се може слободно рачунати да ће пре јесени нестати из Травника конзула и свега што су они донели и увели (463).
6. Јер иако су се у току година умногоме привикли на присуство страних конзула, сви су ипак задовољни што ће нестати тих странаца са њиховим другачијим и необичним начином живота... (463).
7. Цене су скакале свему још од првих зимских месеци, а нарочито житу; сада га је потпуно нестало (397).

Ове реченице су рјеђе од оних са глаголом имати и његовим парњаком у предикату ових реченица бити/јесам.

Посебно честе су безличне реченице с неким од модалних глагола у позицији предиката. Међу глаголима овог типа далеко је опет најчешћи глагол требати. Пошто је о овом глаголу у нашој литератури доста писано, и у новије вријеме, овдје се нећемо много бавити питањима које он отвара. Покушаћемо да између многобројних примјера издвојимо оне који илуструју сву разноврсност његове употребе у овоме Андрићевом роману.

[5a]

1. ...знајте да нама, док год у Травнику Турци владају, бољег пута не треба (77).
2. Већ на први поглед видело се да је то жена којој треба много места у свету (108).
3. Требало је великог напора да се човек сети да негде у дубини постоји земља (397).

4. Отпочеле су препирке којим није требало много времена па да се претворе у бучне свађе ... (118).
5. Исто тако није требало много проицљивости да се схвате намере овога високог младића (262).
6. Осећао је да ће му за то требати много времена (443).

У свим примјерима глагол требати захтијева именску допуну у генитиву. Ове реченице се међусобно разликују по томе да ли је присутан (1, 2, 4, 6) или није датив даљег објекта. Кад је у реченици присутна допуна у дативу, ситуација исказана глаголом требати приписује се појму дативом исказаном, а кад датив није исказан, онда се ситуација не приписује одређеном појму. Избор једне или друге могућности диктира потреба коју је пред собом имао писац романа.

Други случај представљају примјери гдје глагол требати захтијева допуну у виду глагола.

[56]

1. Тако је требало безброј пута пројахати мирно и достојанствено, стрепећи у себи од мржње и зле равнодушности, које га засипају са свих страна ... (28).
2. Трбало се држати право на коњу, не гледати ни лево ни десно, ни сувише високо а ни коњу међу уши ... (28).
3. Али они су исто тако били чврсто уверени да ће права и чиста вера победити и да треба чекати (53).
4. Треба само закопати педаљ у дубину па да се наиђе на гробове и остатке прошлих времена (127).
5. И у најмањим стварима треба избацити своју мисао слободно и потпуно, скресати је људима у лице, па нека се они после гризу због ње, а не задржавати је у себи и рвати се после са њом као са вампиром (135).
6. Најпосле, жена га је напустила, без жаљења и скандала, и отишла у Цариград одакле јој по обостраном мишљењу *није требало* никад *ни долазити* (118).
7. Још у току те прве године задесио је везира нов и велик ударац који је морао да га дотуче, уколико га је уопште *требало убијати* (214).
8. И, на крају главна кривица је до његове жене која се, као толико пута у другим приликама, уплела у ствари у које *не би требало да се меша* (313).
9. Кад је *требало да положи* последњи испит, прича се да је изишао пред мудериза и испитну комисију пијан ... (346).
10. ... али *треба да имаш* увек пред очима да поступке овог света не смеш мерити својом мером ... (212).
11. Али старца није *требало нагонити* да говори (283).
12. Та женидба, која је *требало да му отвори* врата у виши и пријатнији живот, затворила га је и везала заувек... (105).

13. И са тим светом ја *треба сада да смирујем* устанак у Србији (203).
14. До који дан *требало је да крене* и везир (289).
15. Кад је *требало да ствари крену*, коњи које је травнички мутеселим обећао конзулу нису дошли на време (336).
16. На Давилово питање *треба ли да се штогод учини*, да се изјави саучешће или слично, Давна је одговорио да *не треба* ништа предузимати, јер би то било противно добрим обичајима (47–48)
17. Царски ферман о утврђивању на садашњем положају и почасна сабља *требало је само да прикрију ту осуду*, да *умире везира* и да *заварају свет* (48).

У овим примјерима уз глагол *требати* јављају се допунске конструкције са неким глаголом у инфинитиву или вези да + презент. У њима се могу сагледати многа питања која се отварају кад је посриједи употреба глагола *требати*. Могуће да ни овај избор између великог броја примјера у *Травничкој хроници* није у том погледу свеобухватан, али је довољан да се покаже употреба новог глагола у том дјелу.

Слично се може употребљавати и глагол *ваљати*: може имати безличну употребу са допуном у инфинитиву или конструкцији да + презент. Тако је у следећим примјерима.

[6]

1. Да, тај паша је знао каквих мрачних вечери и магловитих дана има у овом теснацу, где њему *ваља до судњег дана лежати ...* (432).
2. Тек ту се сети да ће кроз који дан *ваљати напустити* све ово ... (450)
3. Не може, али *ваља настојати* све *објаснити* (78).
4. Кад је, трећег дана, најпосле скупљен довољан број коња, показало се да су многи сандуци сувише велики и да их *ваља препакивати* (336).
5. Капетан је погнуо главу и заронио у тешке послове земунског карантина и свој обавештајни рад, помирен с тим да мора да живи са огњеним змајем коме *ваља све жртвовати ...* (107).

У свим овим примјерима умјесто глагола *ваљати*, могао би се употријебити глагол *требати*.⁴ *Интересантно је да се у свим случајевима уз тај глагол јавља допуна у инфинитиву.*

Јављају се и примјери безличних реченица с другим модалним глаголима. Забиљежили смо примјере с глаголима моћи и морати:

[7]

1. Сумње нема да ће и ваша земља једног дана ући у европски склоп, али *се може десити* да уђе подвојена и наследно оптерећена схватањима ... (316).

⁴ У раду о глаголу *требати* управо сам изнео мишљење да би било добро у одређеним ситуацијама уместо тог глагола користити неке друге могућности исказивања истог значења; притом сам мислио и на глагол *ваљати* (Танасић, 2009).

2. Тако би се можда могло десити да кроз сто или двеста година, на овом истом месту где ви и ја сада разговарамо о могућности турско-хришћанског рата, кољу и крве међу собом хришћани, ослобођени испод османлијског јарма (358).
 3. Зато се могло десити да један одред јамака, војничког олоша, предвођен једним побеснелим простаком, збаца таквог султана са престола и да га затвори у Серај, та тако потпуно осујети све његове спасоносне и далековиде планове ... (203)
 4. Док год се у Турској овако влада и док год су у Босни овакве прилике, не може бити говора о путевима и саобраћају (76).
 5. Већ после првих дана и првих разговора било је јасно да између конзула и његовог новог чиновника нема и не може бити много додирних тачака или чак неке присности (60).
 6. Инспирација је неопходна, тврдио је Давил у својим чланцима, али она мора да се руководи разумном мером и здравим смислом без којих нема и не може да буде никаквог уметничког дела (80).
 7. Ни за љубав ни за паре даљег разговора са Мордом не може бити (231).
 8. То су велики рачуни којима нема решења ни мере, али исто тако не може бити сумње да су тачни... (235).
 9. Таквих људи има увек у оваквим срединама, доказивао је младић, и мора да их буде (132).
 10. Кретао је јер му другачије није могло да буде, јер је добио ферман ... (289)
- Овдје су забиљежени примјери од три типа безличних реченица: а) уз модални глагол долази допуна у виду другог глагола (1–3) или б) уз модални глагол долази допуна у виду егзистенцијалног глагола *бити* са имениском ријечи у генитиву (4–9) и в) уз модални глагол долази допуна у виду глагола *бити/буде* и прилога (10).

У овом Андрићевом роману јављају се и безличне реченице са обавезном допуном у дативу именице за људско биће или личне замјенице. Такав тип безличних реченица илуструју примјери који слиједе.

[8]

1. *Не умире се мени* (114).
2. Рафо Атијас тражи неко друго место као тумач или повереник, јер му се не враћа у стричеву магазу (440).
3. Њој се спава а Давилу се прича (395).
4. Свима се журило да се крене из те мочварне гудуре, као са званичног погребца (407).
5. А Танасије је стално подстицао огањ ... не слутећи, у својој простоти, да на свету има конзула и живих људи којима се не спава (438).
6. Никома није било до песме и свирке (416).

Овдје се два типа безличних реченица, који се разликују у погледу предиката: а) оне са глаголом у трећем лицу једнине средњег рода, како се јавља предикат безличних реченица (1–5), и б) реченице с помоћним глаголом и конструкцијом до + генитив у предикату (6). У нашој научној и граматичкој литератури није истицано да је за реченице из (а) групе карактеристично да обавезно имају елемент *се*, који није глаголско *се*, јер га већина глагола у овим примјерима нема у инфинитиву.⁵

Има у *Травничкој хроници* велики број безличних реченица о којима се и не говори посебно у нашој граматичкој литератури, а оне по свему одговарају критеријумима за идентификовање безличне реченице у српском језику. Овдје ћемо навести нешто већи број примјера за такве реченице.

[9]

1. Стрме зелене стране уске котлине испаравале су суву врелину и *чинило се* да дахћу и да се крећу као слабине зелембаћа који лежи на сунцу (343).
2. Фон Митерер пише. Ноћ хуји, *чини се*, како брзо пролази (144).
3. Њему *се чинило* не да води скупштинску хронику, него да својим рођеним рукама и дивовском снагом меси душу човечанства ... (62).
4. Гледајући га, Дефосеу *се чинило* да би то могао бити знак за примирје ... (90).
5. Везир до кога је Давилу било највише стало, остаје, како *изгледа*, на свом положају ... (55).
6. Дефосе је јахао неједнако, час спорим ходом, да је *изгледало* сваког трена као да ће стати и сјახати, час оштрим касом ... (260).
7. После сваке победе Првог конзула или, доцније, цара Наполеона, *изгледало* је да се указује чврст и сталан, спасоносан средњи пут... (65).
8. Међутим, за овога младића и његове вршњаке ту није било, барем како је Давилу *изгледало*, ни муке ни загонетке ни разлога за жалбе и размишљања (86).
9. Њему је на махове *изгледало* да је тај човек од двадесет и четири године прочитао библиотеке и да, у исто време, не придаје томе нарочите важности (82).
10. *Дешавало се* да га зову и преклињу да лечи болесног Турчина или Туркињу, па после туже и њега и манастир што је болеснику кренуло нагоре или што је умро (238).
11. Као што *се* често и у другим стварима *дешавало*, Давил је и овде желео исто што и његов противник фон Митерер (263).
12. Све док нису заокренули у главну улицу *ишло је* добро и конзул је заиста могао бити задовољан (26).

⁵ У примјеру број шест ради се о врсти повратног глагола, који има уз себе елемент *се*. Кад се два различита нађу у непосредном сусједству, они се своде на једно, на шта је већ указано у нашој стручној литератури (в. Ивић, 1997; Танасић, 2012).

13. И тако је *ишло* редом, из године у годину (240).
14. У таквим расположењима не расту поеме и од таквих мисли се рђаво спава а тешко снива, *ако човеку пође за руком да заспи* (135).
15. ... после туже и њега и манастир што је болеснику *крнуло* нагоре или што је умро (238).
16. Сад се и неупућенима *показа* зашто су отворени и чему треба да служе конзулати у Босни (274).
17. Али кад је тај мали бледи и грбави дечак пошао у школу, *показало се* да да је најштроумнији од све деце ...(114)
18. Гледајући те људе и жене, пресамићене, закукуљене и увек неме, без осмејка и покрета, више га је *гонило* да сазна њихове страхове и надања него стварни живот ... (139).
19. Али с друге стране, *вређало* га је и *болело* да мора својим угледом да покрива заверу двојице тумача (372).
20. Памтио је све што је *друге мрзело* да памте (116).
21. Тек кад је у Цариграду *дошло до мајског преврата и промене* на престолу, престале су наредбе за упућивање официра у Турску (43).
22. Између њега и Давне *дошло је* одмах до *размимоилажења и сукоба*, како у погледу дијагнозе тако и у погледу лечења (223).

Како се види, ове реченице немају заједничко то да им је предикат у форми у којој се налази код свих реченица. Оне могу у дативу имати допуну именске ријечи које значи људско биће, али то није обавезно ни уз исти глагол (1–11). Ако је у реченици уведен датив, садржај предиката тиче се појма исказаног тим падежом, ако датива нема, онда се садржај не приписује никоме. Ове реченице се разликују од оних из претходне [8] групе и по томе што немају синтаксичко *се*.⁶ *Ни у наредним примјерима нису обавезни додаци: допуне у акузативу (18 и 19), дативу (15 и 16) прилог (15 и 16). Неопходна је допуна у акузативу у примјеру двадесет. Видимо да се једна безлична реченица остварује као фразеологизам (14). Такође међу овим реченицама јављају се и двије са декомпонованим глаголом у позицији предиката (21 и 22). Све нам ово свједочи о томе колико је разноврсна употреба безличних реченица у Травничкој хроници.*

У овом Андрићевом роману врло често се јављају безличне реченице са прилошким предикатом, о којима се у нашој граматичкој литератури говори. Овдје ћемо навести примјере таквих безличних реченица.

[10]

1. Али сада, читајући тај задоцнели и неумесни циркулар о баловима, оркестру и декорацијама, *било му је поново и стидно и тешко* и долазило му је и да плаче и да се смеје (41).

⁶ М. Стевановић их у својој граматичкој наводи заједно, тј. са реченицама из групе [8] наводи и оне из групе [9] које имају именску ријеч у дативу, налазећи им тај заједнички елеменат (Стевановић, 1991: 92–93).

2. Јуче после подне капицибаша, који иначе у последње време није био здрав, осетио је да му *није добро* (47).
3. За лекаре *је било доцкан*, а хоџа је увек на време (49).
4. Већ после првих дана и првих разговора *било је јасно* да између конзула и његовог новог чиновника нема и не може бити много додирних тачака или чак неке присности (60).
5. Младић га је гледао са неверицом и питао се, као у сну, *је ли могућно* да је ово свештеник и редовник (88).
6. Од те теме *није било далеко* до Босне и прилика под којима у тој земљи морају да живе и везир и конзул (202).
7. Свет није хтео да верује, а и *било је тешко веровати*, да у старца није било готова новца ... (131).
8. Старца нису нудили јер *је било познато* да он не једе ни код кога ... (438).
9. Давил је дуго, али узалудно, уверавао везира каква ће опасност по Турску бити нови конзул и како *би најбоље било* да му се не да берат ... (93).
10. *Није најгоре* што се пати ни што се умире, него што се стари, јер старење то је патња без лека и наде, то је смрт која траје (282).
11. Кретао је, јер му *другачије није могло да буде*, јер је добио ферман ... (289)
12. Њему *је било јасно* да је ова тишина у ствари смрт у другом облику (140).
13. ...жели да види говори ли он то озбиљно и *је ли при себи* (50).
14. Али што је за Давила *било од нарочите важности*, везир га је задржао у разговору добро пола сата дуже него сутрадан аустријског конзула (169).

Како се види, у овим реченицама јављају се различити прилози у лексичком дијелу предиката; неки предикати отварају позицију и за нову клаузу. У једном примјеру (13) у именском дијелу предиката није прилог, већ предлошко-падежна конструкција (понеко овакав тип предиката сврстава у именске), а у питању је фразеологизам. У посљедњем примјеру имамо декомпоновани предикат, будући да се прилог *важно* подвргао процесу декомпоновања.

Треба истаћи да се у *Травничкој хроници* посебно често јављају обезличене реченице. То су једине безличне реченице код којих се предикатом исказује радња / ситуација везује за учешће актанта на семантичком плану који је агенс или онај људски створ кога се тиче стање исказано предикатом⁷, а који се у другачије образованој реченици може исказати граматичким субјектом. Тај појам се у обезличеним реченицама никад не исказује за то неком резервисаном синтаксемом. Такве су реченице у следећим примјерима.

⁷ Ј. Московљевић за такве актанте користи термин *дживљивач* (Московљевић Поповић, 2007: 57).

[11]

1. У таквим приликама *рачунало се* у травничкој чаршији и с маленкостима и у свему тражио жељени знак за преокрет набоље (19).
2. Тих дана се са Дрине вратио Ђехаја сулејман-паша Скопљак, пошто је, како се у Конаку *говорило*, потпуно разбио српске устанике (54).
3. Док год се у Турској овако *влада* и док год су у Босни овакве прилике, не може бити говора о путевима и саобраћају (76).
4. Треба само закопати педаљ у дубину па да се *наиђе* на гробове и остатке прошлих времена (127).
5. У таквим расположењима не расту поеме и од таквих мисли *се рђаво спава а тешко снови*, ако човеку пође за руком да заспи (135).
6. Није најгоре што *се пати* ни што *се умире*, него што *се стари* ... (282).
7. Најпосле је наступило то о чему се већ месецима *говорило* (19).
8. Тако је и то буђење личило на наставак ноћних снова из којих се споро и напорно *прелазило* у необичну јаву конзуловања у далекој турској вароши Травнику (23).
9. По задаху се *осећало* да је просторија била, за данашњу прилику, први пут те зиме отворена и загрејана (31).
10. У другом се *прописивало* како треба да се прослави Наполеонов рођендан, 15. августа (40).
11. Знаш како се *каже*: сви смо ми мртви, само се редом сахрањујемо ... (50).
12. *Не би се никад рекло* да и овако умни, праведни и у сваком погледу хладни људи могу бити судбоносни и на неког утицати разорно (368).
13. Везир, изненађен, наредио је да се поведе истрага и да се *види* шта је било са ферманом и бератом (95).
14. Пуковник је примио везирово писмо у ком му јавља да се за документима *трага* а њега позива да одмах крене ... (96).
15. Али *из свега* се ипак *назирало* да аустријски конзул жели да повеже све оне који су против француског конзула... (96).
16. Двадесет пет година *се ишло, тражило и налазило, губило и поново стицало*, од једног „заноса“ до другог, а сада је, преморен, растрзан у себи, истрошен, дошао на тачку са које је кренуо кад му је било осамнаест година (447)
17. Како да *се види* јасно и *разуме* ма шта у општој и непрестаној трци и пометњи, а како да се настави маршовати кроз замор? (273).
18. Понајвише *се говори* о кухињи, изазивају сећања на јела и вина разних крајева Француске, чине поређења са турским начином исхране, *жали се* што нема француског поврћа, француских вина и зачина (133).
19. Из ове таме ниједном напору *се не види* краја (25).
20. Све ми више то изгледа један несавладљив и безуман напор, јер је бесмислено хтети отклањати злоупотребе и предрасуде, кад *се нема снаге ни могућности отклонити* узроке који су их изазвали и створили (79).

Наведено је више примјера да би се видјеле карактеристике овог типа безличне реченице, а које су већ у нашој литератури описане. Овдје се у неким примјерима види како се и на агенс може указати у оквиру реченице (1: у травничкој чаршији, 2: у Конаку). Андрић је у овом роману често посезао за овим реченицама јер је имао потребу за обезличавањем радњи и ситуација; тако се понекад обезличени предикати односе на конкретне, не уопштене, појмове (види примјере број 8 и 16). Већ смо једном другом приликом говорили како ове реченице имају сличности са рефлексивним пасивним реченицама (Танасић, 2012а), о чему свједоче и овдје наведени примјери 13, 17 и 18: гдје се у истој сложеној реченици јављају клаузе образоване по једном и другом моделу. Такође, повезује их и могућност да се у оквиру једних и других исказује пацијенс: у рефлексивним пасивним то се чини редовно именицом у позицији граматичког субјекта, у обезличеној – понекад исказивањем ближег објекта у облику генитива без предлога (19 и 20) (Танасић, 2012: 17–34).

Овај тип безличне реченице често се јавља у *Травничкој хроници* и са предикатом од модалних и фазних глагола који траже допуну у виду другог глагола, као што је у следећим примјерима.

[12]

1. На крају, никад *се не зна* шта ко носи и чији је калауз (13).
2. Обе стране, ако *се* у тој фази борбе већ *може говорити* о две стране, бориле су се ... (14).
3. Не *би се могло казати* да је много пријатан тај напола сељачки паша крута држања ... (55).
4. На турску послугу *није се могло ни помишљати* (57).
5. *Не зна се* шта је фон Митереру било теже трпети и мучније гледати, њене заносе или њена разочарења (107).
6. Осећао их је не као браћу и своје него као одвратне робове међу којима се не може опстати и од којих *треба бежати* што пре, заувек, и по сваку цену (115).
7. За џамију *се зна* у народу да је некад, пре доласка Турака, била црква Свете Катарине (286).
8. Тада је *могло да се види* како су важне и велике ствари рађање и материнство у животу овога света... (322)
9. Однекуд *поче да се говори* о грбу и застави који ће бити видно и стално изложени на згради страног конзулата (17).
10. Како да се види јасно и разуме ма шта у општој и непрестаној трци и пометњи, а како да *се настави маршовати* кроз замор, трзавице и неизвесност, у нову маглу и недоглед? (273).

И у овим примјерима реченице су безличне и припадају истом моделу обезличених као што су и оне из претходне групе. Скренили бисмо пажњу на примјер шест, гдје се у саставном односу јављају двије безличне реченице с модалним глаголима: у првој је глагол *моћи*, а у другој – *требати*. Прва је

обезличена, друга није: глагол *требати* је овдје безличан и нема потребе, па ни могућности, да се реченица гради по моделу обезличених реченица.

На крају бисмо навели два примјера за безличну реченицу са трпним придјевом.

[13]

1. А драгоман је, онако црн и висок, на својој пиргавој кобили, гледао презриво и одговарао дрско али промишљено ... да је из Цариграда већ поручено да је француски конзул у Травнику и даље „девлет-мусафир“ и да ће сва Босна бити попаљена ако му се ма шта деси ... (45).
2. Али давно је речено да слободу није довољно стећи, него је много важније постати достојан слободе (316).

Овдје се наводе као потврда о томе колико су у *Травничкој хроници* присутне безличне реченице, са необично много својих модела.⁸

Литература

- БЕЛИЋ 1999 – Александар Белић, *Београд и књижевни језик*, у: О различитим питањима савременог језика, Београд, 613–615 (1940),.
- ИВИЋ 1997 – Милка Ивић, *О смислу елипсе глаголског се*, Јужнословенски филолог 53, Београд, 29–33.
- КОВАЧЕВИЋ 2005 – Милош Ковачевић, *Пунозначна и копулативна употреба глагола бити*, Српски језик 10/1 – 2, 2011–233.
- КОРДИЋ 2002: - Snježana Kordić, *Glagoli imati i biti u: Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 143–174.
- КОРИН 1997 – Andrew Corin, О синтакси егзистенцијалног *habere* (има) у српском језику, Научни састанак у Вукове дане 26/2, Београд, 45–60.
- МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ 2007 – Jasmina Moskvljević Popović, *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*, Ћигоја, Београд.
- МРАЗОВИЋ ПИПЕР 2005, Предраг Пипер, *Персоналност*, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић, Синтакса савременог српског језика. проста реченица, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд, 592–607.
- СТАНОЈЧИЋ 1996 – Живојин Станојчић, *Морфологија, синтакса и фразеологија*, у Милорад Радовановић (ред.), Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, Београд, 111–141.
- СТЕВАНОВИЋ 1991 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2. Синтакса*, пето издање, Научна књига, Београд.

⁸ Иако су ове реченице присутне у српском језику, како видимо и код таквих умјетника ријечи какав је Иво Андрић, о њима се мало говорило – модел се наводи у Пипер, 2005: 605 и Московљевић Поповић, 2007: 56–62. Овдје се такође само спомињу, а о њима ће се говорити нешто више у посебном раду – на конференцији у Крагујевцу у октобру 2013.

ТАНАСИЋ 2007 – Срето Танасић, *Из проблематике беличних реченица: реченице с глаголом **имати***, Зборник Матице српске за славистику 71–72, нови Сад, 319–398.

ТАНАСИЋ 2009 – Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београдска књига, Београд.

ТАНАСИЋ 2012 – Срето Танасић, *Безличне реченице с уопштеним агенсом, у: Из синтаксе српске реченице*, Београд, 17–34.

ТАНАСИЋ 2012а – Срето Танасић, *Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене конструкције, у: Из синтаксе српске реченице*, Београдска књига и Институт за српски језик САНУ, Београд, 60–72.

Срето Танасић

ИМПЕРСОНАЛНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В „ТРАВНИЦКОЙ ХРОНИКЕ“ ИВО АНДРИЧА

Резюме: Иво Андрич, один из самых знаменательных сербских писателей 20 века, значительно содействовал совершенствованию сербского литературного языка. Поэтому при изучении сербского языка произведения Андрича следует включать в исследовательский корпус. В настоящей работе автор говорит об одном типе простого предложения в языке „Травницкой хроники“. Речь идет о предложениях, в структуре которых отсутствует место для синтаксического субъекта в именительном падеже, а в лингвистической литературе эти предложения известны под названием имперсональных предложений. обстоятельный анализ показал, что в данном романе Андрича имперсональные предложения весьма частотны. Это в частности касается некоторых типов данных предложений, в первую очередь предложений с глаголом *требати*, а также предложений, с помощью которых выражается какое-нибудь действие / ситуация, за которые ответственность лежит на агенсе, несмотря на то что он в предложении никогда не выражается особым средством.

Большая частотность имперсональных предложений, в частности тех, о которых шла речь, связана со способом, применяемым Андричем при художественном изображении конкретной среды, являющейся предметом, характерным для данного романа.

Ключевые слова: сербский язык, язык литературных произведений, синтаксис, безличные предложения